

Р.М.Хасанова,
Тошкент молия институти магистранти

МҲХС МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ЗАРУРАТИ, МОҲИЯТИ ВА БОСҚИЧЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада МҲХСлари бўйича тайёрланган молиявий ҳисоботнинг имкониятлари, тайёргарлик ишлари, МҲХСга мувофиқ молиявий ҳисобот тузиш йўллари кўрсатиб берилган. Бундан ташқари корхоналарда молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар тизими ва бу кўрсаткичлар бўйича иқтисодчи олимлар ҳамда меъёрий ҳужжатларда келтирилган таърифлар келтирилган. Мавзунини ёритишда амалий маълумотлардан фойдаланилган ҳолда кўрсаткичларнинг таққослама таҳлили ўтказилган. Шунингдек, молиявий натижалар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: Молиявий ҳисобот, МҲХС, молиявий ҳисобот трансформацияси, МҲХС бўйича параллель ҳисоб, трансформация модели, трансформация жадвали.

Abstract: The state shows the possibilities of preparing financial statements in accordance with IFRS, preparatory work, methods of preparing financial statements in accordance with IFRS. In addition, there is a system of indicators that displays the financial results of enterprises and economists, such a definition in etix pravilax. Comparative analysis of indicators was carried out using practical data on the development of the topic. Thus, there are proposals for improving the accounting of financial results.

Keywords: Financial reporting, IFRS, financial reporting transformation, parallel accounting on IFRS, transformation model, transformation table.

Кириш

Бугунги кунда компанияларда молиявий ҳисоботларини Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС) асосида тузишга объектив заруратлар мавжуд. Қонунда кўзда тутилган тартибда МҲХСларини қўллаш тартиби жорий этилди [1]. Дунё бозорига чиқиш, халқаро кредит олиш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун молиявий ҳисоботни МҲХСлари бўйича тузиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузаётган компаниялар сони ошиб бормоқда. Чунки, молиявий ҳисоботнинг шаффофлигини оширишга эришиш фақат МҲХСларга ўтиш орқали амалга оширилиши мумкин бўлади. Шу боис, халқаро ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган ҳужжатлар ҳамда илғор инструментлар ва тажрибалардан фойдаланиш кун тартибидаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

МҲХСлари жорий этилиши натижасида корхоналар молиявий активларини янги тамойиллар асосида баҳолаш ва ҳисоботларда акс эттириш

тартиблари жорий этилди. Бироқ, республикамизда мустақиллик йилларида молиявий активларнинг тез суръатлар билан ривожланишига қарамасдан, ушбу мулк турлари ҳисобининг халқаро стандарт талабларига мос келадиган назарий, ташкилий ва методологик асослари тўлиғича яратилган деб бўлмайди. Жумладан, республикамизда молиявий инструментлар ҳисобига оид миллий стандартлар яратилган эмас. “Молиявий активлар” атамаси ҳисобот шаклларига киритилмаган, молиявий активларнинг ҳисоб ва аудит объектлари сифатидаги моҳияти, тан олиниши, баҳоланиши, таснифи, таркиби, ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш тартиблари, молиявий активларнинг реал бозор қийматини аниқлаш усуллари, улар асосида шакллантирилган ахборотларни ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш тартиблари ишлаб чиқилмаганлиги молиявий ҳисоботлар уйғунлиги ва ишончлигига таъсир кўрсатмоқда. Юқоридагиларнинг барчаси, жумладан молиявий активлар ҳисобини замон талабларига мос методологиясини ишлаб чиқишнинг объектив зарурати мазкур йўналишда чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади.

Ушбу масалаларнинг кун тартибига қўйилиши МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш методологиясини такомиллаштиришни тақозо этади. Бунга молиявий ҳисоботни МҲХСлари асосида трансформациялаш орқали эришиш мумкин. Бугунги кунда трансформация масалалари бўйича адабиётлар ва илмий мақолалар ҳам етарли эмас. Шу боис, молиявий ҳисобот трансформацияси масаласи кун тартибида турган долзарб мавзу ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Молиявий активлар молиявий инструментларнинг таркибий қисми сифатида уни ҳисобга олиш принциплари 7-сон МҲХС “Молиявий инструментлар: ахборотларни очиқлаш, 9-сон МҲХС “Молиявий инструментлар”, 32-сон БҲХС “Молиявий инструментлар: тақдим қилиш” ва бошқа халқаро стандартларда белгиланган.

Интернет саҳифаларидаги маълумотларда 9-сон МҲХСнинг мазмуни ва қўлланилиши бўйича мақолалар ва илмий-услубий тавсиялар ишлаб чиқилган. Жумладан: МҲХС бўйича диплом олишга тайёргарлик кўриш бўйича (МСФО, Дипифр) “9-сон МҲХС: Таснифланиши ва молиявий активлар ҳисоби” [2] материалларда молиявий активларнинг таснифланиши ҳамда уларни амортизацияланадиган қиймати ва адолатли қиймати бўйича баҳолаш тартиби амалий мисолларда кўрсатиб берилган.

Наталья Разумовская ўзининг “Молиявий активларнинг баланс қиймати: 39-сон МҲХС vs 9-сон МҲХС” [3] номли мақоласида молиявий активларни тўртта категорияга ажратган: 1. Адолатли қиймати бўйича баҳоланган молиявий активлар; 2. Тўлангунга қадар ушлаб туриладиган инвестициялар; 3. Қарзлар ва дебиторлик қарзлари; 4. Сотиш учун нақд мавжуд бўлган молиявий активлар. Ушбу мақолада молиявий активларни бошланғич ва давомий баҳолашга доир амалий мисоллар келтирилган.

МҲХС 2-“Товар-моддий захиралар” да ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишни ҳисобга олишда икки гуруҳга

ажратилади – маҳсулотга (таннархга олиб бориладиган) харажатлар ва давр харажатлари. Бу стандартга асосан харажатларни ҳисобга ва тан олиш бошланғич ҳужжатларга асосланмайди, балки бухгалтернинг мутахассислик фикрлашига кўра иқтисодий нафнинг камайишига асосланади. Мамлакатимизда харажатларни ҳисобга олиш ҳамда тан олишда тегишли тартибда расмийлаштирилган ҳужжатларга асосланади.

МҲХСлари асосида молиявий активларга таъриф, уларнинг таснифи ва баҳолаш масалалари келтирилган. Проф. С.Меҳмонов, Д.Й. Убайдуллаев [4] “Бюджет ташкилотлари молиявий активларига ҳисобварақларидаги пул маблағлари, кассадаги пул маблағлари, пул ҳужжатлари, йўлдаги пул жўнатмалари, молиявий қуйилмалар киради” деб таъкидлаганлар.

Таҳлиллар ва натижалар

Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартлари (МҲХС) қўлланилиши мажбурий характердаги ҳужжат эмас, у тавсиянома характерига эга. Унда миллий стандартларидаги каби корхоналар тақдим этиши шарт бўлган молиявий ҳисобот шакллари белгиламайди. МҲХСлари молиявий ҳисоботнинг асосий компонентлари ва уларда акс этириладиган минимал ахборотлар таркибини белгилайди. МҲХСларини қўллаш компаниянинг мутлақ ваколатидаги масаладир. МҲХСларига ўтиш ёки БҲМСлари асосида тузилган МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузиш қуйидаги имкониятларни яратади: [5]

- Компания фаолияти натижаларининг шаффофлигини оширади;
- Ахборот фойдаланувчиларда битта компания доирасида молиявий кўрсаткичларни даврлар бўйича ҳамда бир нечта хил компаниялар бўйича эса таллуқли кўрсаткичларни бир-бирига солиштириб таҳлил ўтказиш имконияти туғилади;
- Кредиторлар, акциядорлар, кредит берувчи ташкилотларда компанияга ишонч ошади ва юқори ишонч билан компания фаолиятига пул қўяди, компаниянинг кредит олиш имконияти кенгаяди;
- Хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва хорижий инвесторлар билан ҳамкорлик юксалади;
- Дунё бозорларига чиқиш, хомашё, валюта, меҳнат биржаларига, халқаро капитал бозорига чиқиш имкониятлари туғилади;
- Компания фаолиятини бюджетлаштириш, режалаштириш ва стратегик ривожланишини баҳолашда зарур ахборотлар таъмин этилади;
- Компания бошқариш механизмларини такомиллаштириш, компания рақобатбардошлигини ошириш, маҳсулот сифатини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтиришга эришилади/

Ўзбекистон Республикасидаги фаолият юритаётган акциядорлик жамиятлари, бошқа хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ва БҲМСларига мувофиқ молиявий ҳисоботни тузади. Юқоридаги имкониятларга эга бўлиш мақсадида компания

молиявий ҳисоботни МҲХСлари асосида тузиш ва тақдим қилишни тақозо этади. [6]

Хориж ҳисоб амалиётига эътибор берадиган бўлсак, уларда молиявий натижаларнинг шаклланиши бўйича қуйидаги учта туркуми берилади. Яъни:

- Асосий фаолиятдан фойда (зарар),
- Молиявий фаолиятдан фойда (зарар),
- Фавқулотда фойда (зарар) (Madznah, Ibrahim, Palil, 2014).

Корхона хўжалик молия фаолиятининг якуний кўрсаткичи сифатида қаралувчи бухгалтерияда ҳисобга олинadиган фойда (зарар) ёки солиқ тўловига қадар бўлган молиявий натижа, ҳисобот даври бўйича энг охириги натижани ифодалаган ҳолда, солиқ тўловига тортиладиган умумий натижани билдиради. Унинг таркибига барча хўжалик жараёнлардан олинган даромад ва харажатларнинг ҳақиқий натижалар суммаси киритилади. [7]

1-жадвал

Корхонанинг молиявий натижалари таркиби, тузилиши ва динамик ўзгаришларининг таҳлили

№	Кўрсаткичлар	2019 йил		2020 йил		нисбатан фарқи	
		Сумма, минг сўм	СТФ* га нисб.	Сумма, минг сўм	СТФ* га нисб.	Сумма, минг сўм	Сал- моғи
1.	Маҳсулот (иш,хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи фойда	7880156	1168,3	18372179	1497,8	10492023	329,5
2.	Давр харажатлари жами	1386324	205,5	3217646	262,3	1831322	56,8
3.	Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг ялпи молиявий натижаси	720721	106,9	1353357	110,3	632636	3,4
4.	Молиявий фаолиятдан даромадлар	95740	14,2	165225	13,5	69485	-0,7
5.	Умумхўжалик фаолиятининг ялпи молиявий натижаси	674483	100	1226542	100	552059	0
6.	Даромад солиғи тўлагунга қадар фойда (зарар)	674483	100	1226542	100	552059	0
7.	Даромад солиғи ва бошқа солиқлар	446921	66,3	836839	68,2	389918	1,9
8.	Ҳисобот даврининг соф фойдаси ёки зарари	227562	33,8	389703	31,7	162141	-2,1

Молиявий натижаларнинг шаклланиши бўйича 1-жадвал маълумотларидан кўринадик, корхонада 2020 йилда ўтган йилларга қараганда юқори кўрсаткич билан чиққан, соф фойдаси 2019йилга нисбатан 162 141 минг сўмга кўпайган. Лекин солиқ тўлагунга қадар фойдага нисбатан 2,1 %га камайган. Бунга даромад солиғи ва бошқа солиқ тўловларининг 389 918 минг сўмга кўп

тўланганлиги таъсир этган. Шундай бўлсада жамиятда маҳсулот (иш, хизмат) ларни сотишдан олинган ялпи фойда 2020 йилга келиб 10 492 023 минг сўмга ошган, шу билан бирга давр харажатлари ва бошқа харажатларнинг кўпайиши соф фойдага салбий таъсир этмаган.

Ҳисобда молиявий натижани аниқлаш юзасидан услубий тартибликда иккита жиҳатни фарқлаш лозим. Биринчидан, маҳсулотларни ортиб жўнатилган ва ҳисоб ҳужжатлари тақдим қилинган пайтданоқ сотилган деб ҳисоблаш ва сотишдан молиявий натижани аниқлаш. Иккинчидан, фақат пули тўланган маҳсулот (иш, хизмат)ларнигина сотилган деб ҳисоблаш ва сотишдан молиявий натижани аниқлаш. [8]

Ҳисоб амалиётида биринчи услубни қўллаш, яъни маҳсулотларни ортиб жўнатилган ва ҳисоб ҳужжатлари тақдим қилинган вақти бўйича сотилган деб ҳисобга олиш, олинган ёки кутилган фойда суммасининг иккинчи услубга нисбатан, яъни, фақат пули тўланган маҳсулотларнигина сотилган деб ҳисобга олиш ва молиявий натижани аниқлашга нисбатан юқори бўлишини таъминлайди. Лекин унинг ҳақиқийлик шаклини таъмин эта олмайди. Шу сабабли бугунги ўтиш шароитида ҳисоб китобларнинг оптималлик даражасини таъминлашдаги ҳолат ва ўзаро боғланишларнинг мураккаб тизими бизни кўпроқ иккинчи услубидан фойдаланишга ундайди. [9]

Хулоса ва таклифлар

Юқоридагилардан хулоса қилиб, молиявий натижалар ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг объектлари ичида энг кўп мунозарага ва муаммоларга эга бўлган объектдир. Молиявий натижалар ҳисобини илмий жиҳатдан ўрганиш ва уни такомиллаштириш доимо долзарб масалалардандир.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” номли асари ҳамда ҳаракатлар стратегиясида белгилаб берилган вазифаларни амалга оширишда халқаро инструментлар, илғор тажрибалар, халқаро стандартлар ва халқаро молиявий институтлар тажрибаларини, хусусан Молиявий Ҳисоботнинг Халқаро Стандартларини (МҲХС) ўрганиш ва уларни компаниялар фаолиятига жорий қилиш ўта муҳим аҳамият касб этади.

Мақолада компаниялар учун МҲХСларига ўтишнинг имкониятлари, шарт-шароитлар ва амалга оширилиши шарт бўлган тайёргарлик ишларининг мазмун моҳияти кетма-кетликда ва узвий боғлиқликда очиқ берилди. МҲХСлари асосида тузилган молиявий ҳисоботга бўлган эртанги заруратни қондириш учун бугун МҲХСларига ўтишга қадам қўйиш зарурлиги исботланди. Чунки, МҲХСлари асосида молиявий ҳисобот тузишга эришиш бир босқичда тўлалигича, хатоларсиз амалга ошириладиган жараён эмас.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги” қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 15-сон, 142- модда.
2. Волкова О.Н. (2006) Управленческий учет: учеб.-М.:ТК Велби,Изд-во Проспект, 86 стр
3. Любушин Н.П., Лещева В.Б., Дьякова В.Г. (2004) Анализ финансовоэкономической деятельности предприятия: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. Н.П.Любушина. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, С 47.
4. Меҳмонов С.У, Убайдуллаев Д.И “Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби”. Т. 2012 й. 231-б.
http://el.tfi.uz/images/budget_tash_buh_his_ee3e4.pdf
5. Международные стандарты финансовой отчетности.
Minfin.ru/ru/performance/accounting/mej_standard_fo/docs\09.02.2016
6. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами .–Ташкент: “NORMA”, 2011.–360-бет.
7. С.Н. Ташназаров. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. Монография. Т.: “Наврўз” нашриёти. 2016 й. -290 бет.
8. Раздаточный материал по курсу повышения квалификации: “Международные стандарты финансовой отчетности» (МСФО). O'zbekiston auditorlar palatasi, Ташкент 2015.
9. Исломова Г. “МҲХС билан ишлашга тайёرمىсиз”// СБХ/2015 йил/№26. 2-бет.